

УДК 398:27-468.6(476+470)

Вербалізацыя акцыянальнага кода ў замовах Беларуска-Расійскага памежжа

Vyargeenka Svyatlana Anatolyeina

УА "Gomelsky dzyarzhany Oniversitet imeya Frantsyska Skaryna" Belarus, Gomel

Verbalizatsky aktsyyanalnaga code ў locations of belarus-rasiiskag pamezhzh

В статье рассматриваются заговоры белорусско-российского пограничья. Анализируется акциональный код и его вербализация в заговорных текстах; приведен иллюстративный материал как архивный, так и из опубликованных источников.

Ключевые слова: заговоры, акциональный код, вербализация, обрядовые действия, архитектоника..

The article discusses the plots of the Belarusian-Russian borderland. The action code and its verbalization in conspiracy texts are analyzed. The article provides illustrative material both archival and from published sources

Key words: conspiracies, stock code, verbalization, ritual actions, architectonics.

Фальклор любога народа канцэнтруе, убірае ў сябе асаблівасці традыцыйнай нацыянальнай культуры. Тым не менш народныя ўяўленні ў розных краінах утрымліваюць значную колькасць агульных рыс, сюжэтаў, матываў, тэм, вобразаў, якія склаліся, дзякуючы агульнаму вытоку і ўзніклі ў агульных ці падобных умовах сацыяльна-гістарычнага жыцця, асабліва калі гэта народы-суседзі. Фальклорны ландшафт рускага і беларускага этнасу, паядноўваючы інтэрнацыянальнае і нацыянальнае, прэзентуе даволі разгалінаваную жанравую сістэму, адметнае месца ў якой займаюць замовы.

Ідэяна-мастацкі свет замоў ствараўся большай часткай праз непасрэднае ўражанне чалавека ад прыроды, маральна-этычных стасункаў, што сфарміраваліся і бытуюць у канкрэтным сацыяльным асяродку, на канкрэтнай тэрыторыі, а калі гэта тэрыторыя яшчэ была і маладаступная па прычыне непраходных лясных масіваў, забалочанасці і да т.п., то ў такіх умовах усе веды чалавека аб наваколлі былі нібы закансерваваны на доўгія часы, што ў пэўнай ступені і стварыла імідж пэўнага краю. Нам дакладна невядома, як выконваліся замовы ў той далёкі далетапісны час, калі яны ўзніклі. Тым не менш можна пагадзіцца з меркаваннем тых даследчыкаў, якія лічаць, што вербальны кампанент замоў выконваўся ў якасці суправаджэння пэўных абрадавых дзеянняў, што замова ўяўляе сабой вербальна-акцыянальна-рэальны комплекс.

Яшчэ Л. Майкоў у зборніку "Великорусские заклинания" пазначаў: "Нередко случается, что крестьянин соединяет слова ... заговора с теми действиями, которые в нём упоминаются" [1, с. 158]. Пацверджаннем гэтаму з'яўляецца і замова "Облегчение родов": "Абвядё, Гасподь, \ Абвядё, Гасподь, \ Абвядё, Гасподь, \ Скорые роды – Гасподь, памаги, \ Гасподь, памаги"* (с. Картушына Старадубскага р-на Бранскай вобл. ад Курнік М.С., 1916 г.н.). /* *тэксты замоў цытуюцца па зборніку "Полесские заговоры (в записях 1970-1990 гг.) / Сост., подготовка текстов и коммент. Т.А. Агапкиной, Е.Е. Левкиевской, А.Л. Топоркова. – М.: Издательство "Индрик", 2003. – 752 с. (Традиционная духовная культура славян. Публикация текстов)"*.

Інфарматар дае каментарый да вербальнага дзейства: "Пасярод хаты стол ставяць і абводзяць тры разы. А бабушка шэпча". Тут варта ўспомніць, што ў сямейных абрадах пры цяжкіх родах для таго, каб палегчыць стан рожаніцы, на Гомельшчыне таксама існаваў звычай абводзіць вакол стала жанчыну, якая ражае. Так, у залове "Для палягчэння родаў", запісанай у в. Каплічы Калінкавіцкага р-на ад Захарэнка Т.С., інфарматар распавядае: "Калі ў цяжарнай жанчыны пачынаюцца схваткі, трэба паставіць стол на сярэдзіну кухні, чыста памыць яго паверхню. Тры разы пачытаць "Отча наш" і, узяў цяжарную жанчыну за руку, тры разы абвесці яе па гадзіннай стрэлцы вакол стала, пры гэтым тры разы прачытаць замову. Затым на чатыры вуглы стала наліць свячонай вады.

Цяжарная жанчына павінна выпіць гэтую ваду вуснамі, трымаючы рукі за спіною. Дапамагло вялікай колькасці цяжарных жанчын".

З цягам часу замоўныя абрадавыя дзеіствы спрощваюцца, а ў многіх выпадках і зусім знікаюць, застаючыся, як напамін аб іх у зачынах. І як тут не нагадаць словы А. Блока, які пісаў: "'Встану", "пойду", "умоюсь" – так часто начинаются заговоры, и, очевидно, так делалось когда-то; с такими словами заклинатель входит в настроение, вспоминает первоначальную обстановку, при которой соткался заговор; но, очевидно, ему нет нужды воспроизводить эти действия, довольно просто слова; притом же это слово и не всегда выполнимо: "Обволокусь я облаком; обтычусь частыми звездами", – говорит заклинатель" [2, с. 48]. Тое ж мы маем і ў замове "Оберег скота от волков" (с. Картушына, ад Хмялеўскай М.І., 1903 г.н.), дзе ў зачыне гаворыцца аб уяўным, немагчымым дзеянні: "Пайду я да Госпада Бога, да Юрья Святога...", а ў каментарыях, як і ў тэксце прыгадваюцца аналагічныя дзеянні, гэта значыць, што ў вербальнай частцы зафіксаваны дзеянні акцыянальнай. Параўнаем: "Засекаю (сівую, рыжую, белую – какая там масць) ат тыну и да тыну, ат небеса и да зямли"; у каментарыях-тлумачэннях: "Нож у руке держиш – и хрест большой [чертиш] – ат тыну да тыну, ат небеса и да зямли [слева направо и сверху вниз]. Три раза казать нада и ножик у зямлю утыкнуть. И не чепать пакуда сонце не взойде...". У замове "Ад начніц" (г. Жыткавічы, запісана ад Бандзюк В.М.) "Бяруць дзіця, нясуць у хлеў. Пасыпаюць соллю лусту хлеба. Хлеб кідаюць курам і гавораць: "Курачкі-сястрычкі, наце хлеб-соль, а дзіцяці (імя) – сон". І ўсё ж да нашага часу застаюцца некаторыя важныя ўмовы і дзеянні пры выкананні замовы. Так, Храпко Е.С. засцерагае, што "Прысушку" "младшему ... можна расказаць, а старэйшаму – Божэ ўпасі, не будзе тебе помашці", а Папкова З.І. з в.Грабаўка Гомельскага р-на папярэджае, што калі лечаць ад эпілепсіі, то "бальному чалавеку не гаворыць, інакш не падзействуя. Гаварыць нада тры разы да захода сонца і дуць на бальнога".

Разам з тым, нягледзячы на тое, што цэласнасць абрадавага дзеіства паступова парушаецца, да нашага часу застаюцца непарушнымі некаторыя ўмовы выканання замовы. Замова можа прамаўляцца пэўную колькасць разоў (часцей – 3), у пэўны час (ранкам, вечарам), у канкрэтным месцы, заўсёды шэптам. Так, замова "Суроцы (от уроков на скот)", запісаную ў в. Радучіна Трубчэўскага раёна Бранскай вобласці (інфарматар не ўказаны), неабходна было чытаць пры такіх умовах: "Три разá "Отче наш" читають и пад запятники (косяк двери) сольки посыплют. Паплююць три разá. Три дня вечерам и утрам ва́круг сарая абходим и читаем". У замове "Ад уроку" (в.Стараград Кармянскага р-на ад Тарасенка З.П.) паведамляецца, што неабходна "паўтараць тры разы на ваду святую, памаліцца, перахрысціцца тры разы самому і ваду. Гэтай вадзічкай утрам і вечарам абмыцца з галавы да нажа перад сном".

Аднак усё ж трэба канстатаваць, што ў замовах з часам галоўнае месца стала адводзіцца вербальнаму кампаненту, а каментарыі становяцца больш лаканічнымі. Каментарыі да некаторых тэкстаў пацвярджаюць, што гэта сапраўды так. Пераканаўчым прыкладам такога абрадавага дзеіства могуць служыць тлумачэнні Е.С. Храпко, 1913 г.н. з в. Картушына, дзе канкрэтызуецца час і месца, калі трэба здзяйсняць рытуальнае дзеіства ("выходишь, кали маладик настане"), гаворацца пра рэальныя прадметы, рэчывы-артэфакты, з якімі трэба маніпуліраваць ("бери ваду, у чём ужэ тебе уздумаецца, и над вадой чытай...") ("Пра любоў, малітва, прываражыць"). Або як сведчыць той жа інфарматар, даючы замову "Приворотная молитва": "Над вадой вычитатъ и дать выпить [тому], каго ж любиш, чи водку, водка тожэ ж жыдкость, прочитаеш и дунеш, да и усё. Наливай яму уперед. Не шути". Ці сведчанне таго ж інфарматара да замовы "Присушка": "У маёй маткі был няродный брат валшэбник (на воду на маладику, и пад поуна, и на сходу нада вычитатъ ету малитву)", а ў працэсе заговорвання пасля слоў: "Я тябе умаляю (імя), к сваяму серцу прізываю, сваім духам прідымаю" – трэба дуць на ваду ("і дуй на ваду"). Зусім лапідарны каментар да замовы-прысушкі "На жаніха" (в. Багушы Брагінскага р-на ад Кліменка Е.Я., 1929 г.н.) "Заговарывалі тры разы на ноч".

Пры мастацкім аналізе замоў перш за ўсё мы звярнулі ўвагу на адметнасці кампазіцый нагаданай калекцыі. Агульнавядома, што звычайна замова пачынаецца або з уводзін-малітвы, або з зачыну, або і тое і другое можа адначасова прысутнічаць у адным тэксце, асабліва калі мы маем справу з так званай поўнай кампазіцыйнай пабудовай. У разглядаемых тэкстах толькі тры (нагадаем з 44-х) мае традыцыйную формулу "Госпаду Богу памалюсь" ("От гадюки", "Оберег стельной коровы", "Приворотная молитва" из тетради Храпко Е.С., 1913 г.н.). Ды ў замове "Оберег скота от волков" (ад Хмялеўскай М.Н., 1903 г.н.) мы сустракаем не зусім традыцыйны зачын "Пайду я да Госпада Бога, да Юрья Святога". У нагаданых зачынах хаця і выказваецца лаяльна-памяркоўнае стаўленне замаўляльніка да хрысціянскай рэлігіі, але ўсе далейшыя вобразы,

абстаноўка, уяўленні сведчаць пра несумненную прыналежнасць да язычніцтва. Ва ўступнай частцы замовы "Ад грызі" (в. Патапаўка Буда-Кашалёўскага р-на, ад Дземянковай Н.І.) зварот і да хрысціянскіх, і да язычніцкіх памочнікаў: "Наперад Госпаду Богу памалюся, Святой Прачыстай Маці пакланюся і ўсім святым нябесным апосталам, сённяшняму дзянёчку (называем той дзень, у які чытаем замову: аўторак, серада і г.д.). І зара-зараніца, Гасподняя памачніца, стань нам на помашч, а Прачыстая Мамка – на радасць", або "Ад ляку" (в. Салтанаўка Буда-Кашалёўскага р-на, ад Яромавай К.Д. – Гаюч. № 361) "Першым разам, добрым часам прашу я Госпада Бога, Святую Маць Багародзіцу, святое яркае солнышка, святая ясны месячык, памажы ўлёк гаварыць". Прыведзеныя прыклады наглядна дэманструюць, як пераасэнсаванне абрадавай рэальнасці – свету рэальнага ў абрадава-ірэальны – змяненне прасторава-часавыя рамкі дзейства, уключаючы яго ў касмічную сістэму каардынат. І тады магчымым становіцца зварот і да месяца з просьбай аб дапамозе. У міфалагічнай свядомасці замаўляльніка ірэальнае ўяўляецца побытава-рэальным і ён (замаўляльнік) упэнены: "Я святою вадою ўмываюся, золатам уціраюся, а сонейкам адзяюся, а месяцам падперажуся, а зоркамі засцягнуся, я нікога не баюся" (в. Азяраны Жыткавіцкага раёна, ад Аліфіравец Н.В., 1937 г.н.). Так, у замове ад гадзюкі ўпамінаецца дуб з "3-9 какатамі на 3-9 кореней", дзе ў залатым гняздзе "царыца Шкурапея на 3-9 галов, на 3-9 жау", якая распускае сваіх слуг шкодзіць людзям і жывёле; у "прываротнай малітве" ўжо ў самім зачыне адначасова замаўляючы звяртае сваё малітоўнае слова і да Госпада Бога і "табе, чістая вадіца, Божа памашніца". У замове "Оберег скота от волков" замаўляльнік намерваецца ісці да Госпада Бога і Юрыя Святога, у якога і будзе прасіць "ключык і замок замкнуць Хавруню і Хавра (гэта воўк і ваўчыца)".

У эпічнай частцы шырока вядомы матыў замыкання (ён якраз і прысутнічае ў вышэйнагаданым тэксце), звароту да вады за дапамогай, матыў, пашыраны і ў замовах Гомельшчыны "Штоб хлопец палюбіл" (Ад Астаповіч В.К., 1908 г.н., в. Сіманічы Лельчыцкага раёна Гомельскай вобласці), "Чтобы присушить кого-либо или внушить ненависть" (ад Зуевіч А.Я., 1921 г.н., в. Сіманічы). Замаўляльнік звяртаецца ў тэксце да калодзежа, а ў каментарыі сказана, што нагаварыць трэба на ваду, а затым "вылей, только щоб не спользоваў (ніхто)" і такіх прыкладаў можна прыводзіць даволі многа.

За эпічнай часткай у замовах ідзе патрабаванне – імператыўная частка. Па сутнасці, усё папярэдняе, у тым ліку і эпічная частка, было толькі падрыхтоўкай да выказвання патрабавання, просьбы, малення. Гэтая просьба-патрабаванне, або нават загад, і з'яўляецца асноўнай у замовах. Часта замова цалкам толькі і складалася з імператыўнай часткі, як, напрыклад, "Ад барадавак": "Адкуль взялась, туды нехай ідзець" (запісана ад Хмялеўскай М.І., 1903 г.н.); "Пацягушка (ломота в суставах)": "Пракаженный, выць с белага цела, с буйнай галавы, с галубых глаз, с чорнага воласа" (запісана ад Баравіковай А.А., 1914 г.н.); "Икота": "Икалка, икалка, стань у варот, хто приговорить, таму у рот" (Запісана ад групы дзяцей в. Семцы Пачэпскага раёна).

Замова заканчвалася закрэпкай, напрыклад "Выган ската": "Дай, Бог, час святы, і спаси мою скатину ат гада палзучага, ат агня гарючага..." (запісана ад Хмялеўскай М.І., 1903 г.н.) закрэпка мае форму "Спасі, Госпадзі, і памагі" або "От грази": "... кто эту малітву знает да чітае, того Бог спасёт от грома гремящего, от огня паляшщего" (из тетради Хвастуновой А.Г., 1916 г.р.).

Да ліку ўзнікшых пазней, з прыняццем хрысціянства, і пад уплывам малітваў у архітэктоніку замовы ўвайшло зааміньванне. Часта бывае, што зааміньванне сустракаецца з закрэпкай для большай верагоднасці здзяйснення просьбы-патрабавання, як у замовах "Як спаць лажыся": "... чаю величаю и присно, и веки векоу. Аминь" (в. Семцы Пачэпскага раёна, інфарматар не пазначаны) ці "Як у пуць ехатъ": "... а врага атними ат меня, Атца и Сыну и Святому Духу и ныне и присно и ва веки векоу. Аминь" (от Храпка Е.С., 1913 г.р.), або "Ад ліхаманкі" (в. Міхалкаўская Рудня Мазырскага р-на ад Назарчук Г.А., 1922 г.н.) "...вымятайце ўнутраныя калоцця... ва імя Атца і Сына і Святога Духа. Амінь

Такім чынам, праведзены аналіз даказвае, што на тэрыторыі руска-беларускага памежжа амаль у першазданым выглядзе захаваліся і актыўна бытуюць старажытныя традыцыйныя народна-міфалагічныя ўяўленні, якія знайшлі сваё ўвасабленне ў замоўным жанры.

Список использованных источников

1. Майков, Л. М. Великорусские заклинания / Л. М. Майков. – СПб. : Типография Майкова, 1869. – 164 с.
2. Блок, А. А. Поэзия заговоров и заклинаний : Собр. соч. в 8-ми т. / А. А. Блок. – М. ; Л. : Гос. Изд-во худож. лит-ры, 1962. – Т. 5.